

ESSAY, DEBAT EN DIALOOG

Deze rubriek is een forum voor debat over kwalitatief methodologische kwesties. Wie een idee heeft voor een thema of reactie wil leveren op een eerder verschenen stuk, vragen wij contact op te nemen met Fred Wester: f.wester@maw.ru.nl.

Typologieconstructie: tussen euforie en empirie

Harrie Jansen*

Inleiding

Een aantal jaren geleden deed ik met collega's op het IVO in Rotterdam onderzoek naar het gebruik van benzodiazepines (benzo's)¹ door ouderen (Stoele, Luijendijk, Tiemijer, Heeringa & Jansen, 2004). Het praktische doel van dit onderzoek was een bijdrage te leveren aan de bestrijding van de overconsumptie van benzo's. Enkele honderdduizenden Nederlanders slikken jarenlang regelmatig deze pillen, terwijl die pillen farmacologisch gesproken na enkele maanden niet meer werken, althans niet voor de oorspronkelijke klachten.

Wij kozen (vooral om praktische redenen) voor twee kwalitatieve surveys als onderzoeksvorm. Een survey onder langdurige gebruikers met interviews over de vraag hoe zij met slaap- en kalmeringsmiddelen omgaan en een survey onder huisartsen over hoe zij er als voorschrijvers mee omgaan.

De euforische ontdekking

In dit onderzoek gebeurde iets wat ik niet eerder zo bewust had meegemaakt, maar wat achteraf gezien heel vaak en vooral in kwalitatief onderzoek gebeurt. Op basis van een literatuurstudie hadden wij een itemlijst opgesteld met aandachtspunten die van belang zouden kunnen zijn bij de verklaring van het langdurige gebruik. De analyse (met Kwalitan) gericht op die aandachtspunten leidde echter niet tot een enigszins overzichtelijk beeld van het onderwerp van ons onderzoek; er bleek geen sprake te zijn van een overzichtelijk patroon van klachten en geschiedenissen die hebben geleid tot langdurig gebruik en verklaren waarom men er nog steeds mee doorgaat. Maar gaandeweg ontdekten we wel een markante diversiteit tussen gebruikers in hun omgang met het medicijn en in de betekenis van het benzogebruik in hun dagelijks leven, die niet goed te vatten was in termen van de vooraf geformuleerde aandachtspunten. Op het euforische aha-moment ontdekten we dat de systematische verschillen tussen gebruikers over-

* Dr. H.A.M. Jansen is socioloog en gepensioneerd als docent medische sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en als onderzoekscoördinator op het onderzoeksbureau IVO in Rotterdam. E-mail: hj.kwalon@gmail.com.

zichtelijk samen te vatten waren in termen van de dynamiek in hun gebruikspatroon. Op de eerste plaats onderscheidde zich een groep gebruikers door een dagelijkse preoccupatie met het medicijngebruik; de andere gebruikers besteedden nauwelijks aandacht aan hun pillen. Bij de laatste groep was het gebruik een pure routine. Later onderscheidden we binnen deze categorie nog twee typen: de gewoontegebruikers die elke dag een pil slikken en de medisch verantwoordelijke gebruikers die een of twee dagen per week overslaan op basis van advies door de huisarts of andere medische bronnen. Zo kwamen we tot drie gebruikersgroepen met elk een eigen gebruikspatroon: *gewoontegebruikers*, *medisch verantwoordelijke gebruikers* en *gepreoccupeerde gebruikers*. Een eenvoudige indeling die evident informatiever is dan indelingen op basis van klachten of voorgeschiedenissen waarmee we begonnen waren. Met deze typologie van gebruikspatronen viel als het ware ‘alles op zijn plaats’ en kon het langdurig medicijngebruik worden verklaard.

Een klassiek voorbeeld: Mertons *locals* en *cosmopolitans*

Bij de voorbereiding van dit essay vond ik in mijn oude methodestudieboek van Riley (1963) de rapportage van een vergelijkbare omslag die plaatsvond in het klassieke onderzoek van Merton ([1949] 1964) naar ‘patterns of influence’. In dat onderzoek werd de typologie van ‘local’ en ‘cosmopolitan’ ‘influentials’ (opinie-leiders) ontwikkeld. Dit onderzoek (in opdracht van een krant) was ook een kwalitatieve interviewsurvey, maar veel intensiever dan ons benzo-onderzoek; het was in eerste instantie gericht op de vraag of invloedrijke lezers de krant anders gebruiken dan doorsneelezers. Vanuit die vraagstelling werd de aandacht allereerst gericht op de identificatie van invloedrijke personen (opinieleiders) en de meting van invloedrijkheid. Men ontwikkelde vervolgens een classificatie van invloedrijkheid op basis van een combinatie van objectieve voorwaarden (sociale status) en feitelijke uitoefening van invloed: actueel invloedrijken, potentieel invloedrijken, afnemend invloedrijken en slapend invloedrijken. Die classificatie was ‘logisch vlekkeloos’ en ‘empirisch toepasbaar’ maar ‘feitelijk steriel’, want praktisch irrelevant, aldus Merton (Riley, 1963: 156). Zij gaf weinig inzicht in een aantal opvallende verschillen die waren opgemerkt in het beïnvloedingsgedrag en de houding van respondenten ten aanzien van hun beïnvloedingsgedrag, zoals die in de interviews naar voren waren gekomen. De onderzoekers waren dan ook ontevreden over hun analyse en zochten nieuwe conceptuele wegen. Wat er vervolgens gebeurde, beschrijft Merton als een omslag, een ‘major shift’:

“The major shift in this study (...) occurred with the recognition that the *practical problem had been over-specified* in its initial formulation. This (...) diverted our attention from salient alternatives of investigation. Only when (...) the search for means of identifying influentials was converted into a search for types of influentials (...), data (...) “fall into place”.’ (Riley, 1963: 154)

Onze ervaring in het benzo-onderzoek blijkt dus al meer dan zestig jaar geleden beschreven en methodologisch geduid te zijn: je hebt een keurig onderbouwde vraagstelling en die kun je ook wel beantwoorden, maar gaandeweg blijkt dat het antwoord toch weinig inzicht geeft; het is een spoor dat vastloopt in het kreupelhout van factoren en omstandigheden. En dan komt er – als je geluk en tijd hebt – een moment dat je als onderzoeker het lichtend pad ziet, het aha-moment waarop ‘alles op zijn plaats valt’. Voor dit soort ervaringen heeft Merton destijds (1964: 103 e.v.) de term ‘*serendipity pattern*’ ingevoerd. In termen van de hedendaagse discussie over theorievorming zouden we het een geval van abductieve hypothesevorming noemen – die in de praktijk vaak op zo’n intuïtieve manier tot stand komt (Reichertz, 2003: 60). Voor mij was het nieuw als bewust ervaringsfeit, hoewel ik al vaak gelezen had dat de openheid voor onverwachte bevindingen in de literatuur als belangrijk voordeel van kwalitatief onderzoek wordt gezien. Maar zulke ontdekkingen zijn niet gebonden aan kwalitatief onderzoek; achteraf zie ik hetzelfde verschijnsel terug in mijn promotieonderzoek, toen ik op het idee kwam voor een typologie van woongroepen op basis van partnerschap en ouderschap binnen de groep, als verklaring voor verschillen in duurzaamheid van die groepen. Het is een creatief moment dat in elke analyse kan optreden.

Merton benadrukt expliciet het theoretische belang van de omslag in de vraagstelling die voortkomt uit de confrontatie met data die ‘vragen’ om een andere invalshoek.² Maar hij gaat niet in op de vraag wat het methodologisch betekent dat ‘het licht’ gezien wordt in de vorm van een *typologie*, namelijk dat hier ook een overgang plaatsvindt van *kenmerk-gerichte* naar *gevals-gerichte* analyse. In veel kwalitatief onderzoek – zeker binnen de gefundeerde theorie (GT)-benadering – wordt gezocht naar een theoretische synthese in de vorm van een kerncategorie. Daarbij wordt voorondersteld dat de kerncategorie geldig is voor alle voorkomende gevallen (van bijvoorbeeld benzogebruik). In die zin is de benadering universalistisch, hoewel tegelijk ook praktische relevantie hoog in het vaandel staat van GT, wat juist vraagt om een meer contextspecifieke benadering (Dey, 2004: 92). Zowel in het geval van Merton als in ons benzo-onderzoek werd gestart vanuit zo’n universalistisch idee waarbij gezocht werd naar sociale en biografische kenmerken van respondenten die het bestudeerde verschijnsel (opinieleiderschap respectievelijk benzodiazepinegebondenheid) zouden kunnen verklaren. Het te verklaren verschijnsel werd in beide onderzoeken in eerste instantie als een enkelvoudig eenduidig object opgevat. Maar in beide onderzoeken bleek het onderwerp bij de verschillende categorieën (typen) respondenten een ander karakter te hebben en verbonden te zijn met andere gedragspatronen. Dat maakte vergelijkingen over de hele steekproef tussen mensen die wel en geen beïnvloeders waren (Merton), respectievelijk tussen mensen die meer of minder benzogebonden waren, irrelevant; het was ‘appels en peren vergelijken’.

In beide gevallen kon er op basis van samenhangen tussen de waargenomen dimensies/variabelen geen heldere systematiek worden ontdekt in de empirische diversiteit tussen persoonlijke gedragspatronen. Helderheid ontstond door inzicht in het bestaan van systematische overeenkomsten tussen eenheden op kenmerk-niveau met betrekking tot meerdere dimensies, die losstaan van de samenhangen op dimensieniveau. Het groeperen van eenheden (personen) op

basis van overeenkomst in kenmerken leverde dus inzicht op dat niet verkregen kon worden door bundeling van dimensies in kernconcepten. Dit groeperen van eenheden op basis van een meervoud aan kenmerken noemen we typologieconstructie.

Soorten typologieën

In het dagelijks leven typeren wij voortdurend, ook al vinden we dat we mensen niet in hokjes moeten stoppen. Zonder identificatie van typen zou het leven veel te ingewikkeld zijn; typering maakt onze omgeving overzichtelijk en daardoor begaanbaar.

Ook in wetenschappelijk onderzoek komt de vorming van typen vaak min of meer intuïtief tot stand zoals in de twee gevallen hierboven, op het aha-moment dat je in een onoverzichtelijke databrij opeens een heldere structuur ontdekt. Dat is geen resultaat van beredeneerde deductie of methodisch gereguleerde inductie (constante vergelijking of analytische inductie), maar van abductie: het ontdekken van een verklaring voor een tot dan toe onbegrepen empirisch waargenomen verschijnsel. Abducties komen als het ware uit de lucht vallen 'wie ein Blitz' en ze ontlenen hun geloofwaardigheid niet aan de logica, noch aan de magie, maar aan de 'Phylogeneese der Menschheit' (de menselijke evolutie), aldus Reichertz (2003: 58). Er is dan ook geen leerboek of protocol voor abductief redeneren, maar abductie is wel een krachtig cognitief mechanisme. Je kunt het ook zien als een creatieve oplossing van cognitieve dissonantie. Creatief omdat het een oplossing is die de eerder dissonante onderdelen onverlet laat. De vreugde van het aha-moment is een vreugde over het herstel van de logische eenheid en integriteit in de wereld.

Maar ook al ontstaat een typologie abductief, dat betekent nog niet dat er methodologisch niets over te zeggen valt. Bovendien komen typologieën niet altijd zo spectaculair uit de hemel vallen. Zo loopt onderzoek vanuit de GT-traditie, zoals Boeije (2005: 114-115) aangeeft, vaak uit op een typologie; dat geldt ook voor de grondleggers van GT zelf, aangezien het ontdekte kernbegrip bestaat uit een typologie van besefcontexten. Mortelmans (2007: 421) beschrijft de vorming van typologieën als een van de vijf gangbare manieren voor theoretische integratie ('selectief coderen' in de GT-taal), naast verhalen, schema's, positionele kaarten, matrices en metaforen. Zijn eigen voorbeeld is een typologie van nieuwe vaders: *de traditionele vader, de toegewijde vader* en *de vaderkloek*. Het eigen voorbeeld van Boeije is een typologie van 'Manieren waarop mensen met MS met hun ziekte omgaan'; de typen worden benoemd in termen van motto's zoals 'Ik laat MS mij beheersen' en 'Ik wil niets met MS te maken hebben'.

Een typologie is een indeling van eenheden in homogene groepen. Maar niet elke indeling is een typologie. Een taxonomie of classificatie is een puur beschrijvende indeling (bijvoorbeeld van diersoorten of van zorgvoorzieningen of balsporten). De typologie onderscheidt zich van de taxonomie door een meer theoretisch karakter. Dat theoretische karakter komt tot uiting in de selectie van dimensies

of kenmerken waarop de eenheden worden vergeleken. Anders dan de taxonomie wil de typologie niet een volledige beschrijving geven, maar een beschrijving op een beperkt aantal theoretisch gekozen dimensies.

Er zijn in de literatuur, al vanaf het begin van de sociologie (en andere sociale en geesteswetenschappen) verschillende soorten typologie beschreven. Het centrale methodologische onderscheid ligt tussen enerzijds 'ideaaltypen', die vooral een theoretische 'sensitizing' functie hebben, en anderzijds 'empirische typen', die bedoeld zijn om de feitelijk waargenomen diversiteit samen te vatten. Sociaalwetenschappelijke theorieën zijn voor een groot deel ideaaltypologieën; bijvoorbeeld de handelingstypologie van Weber (doelrationeel, waarderationeel, affectief en traditioneel handelen) of de theorie over fasen in verliesverwerking van Kübler-Ross (2006) (ontkenning, protest, onderhandelen, depressie, aanvaarding). Deze ideaaltypen/typologieën hebben een universele geldigheidspretentie. Mortelmans noemt de vadertypen ook ideaaltypen, hoewel ze ontwikkeld zijn op basis van een enkel empirisch onderzoek; dat lijkt de pretentie te impliceren dat aan de ontdekte typologie een ruimere geldigheid wordt toegedacht dan de steekproef van nieuwe vaders die hij heeft gesproken. Boeije laat zich niet uit over de theoretische status van de MS-typen, maar de motto's als label lijken eerder bedoeld voor een lekenpubliek dan voor een wetenschappelijk forum.

Originele en meeslepend herkenbare typelabels kunnen inspirerend zijn voor de onderzoekers zelf en hun publiek, maar ze zijn geen bewijs voor theoretische onderbouwing, noch voor empirisch methodologische houdbaarheid. Ik ga nu eerst in op dit laatste aspect; daarna kom ik terug op de theoretische kwaliteit.

Voor de beoordeling van typologieën is het van groot belang dat onderzoekers inzicht geven in hoeverre de gepresenteerde typen dekkend zijn voor de feitelijke diversiteit in de onderzochte steekproef. Dat vraagt om een transparante methodiek voor de beschrijving van de logische structuur van typologieconstructie. Die methodiek is in de afgelopen jaren vooral in Duitsland ontwikkeld door Kluge (1999, 2000) en Kelle (Kelle & Kluge, 2010) voor kwalitatief onderzoek dat specifiek gericht is op de ontwikkeling van typologie. Dezelfde systematiek die voor typologiegericht onderzoek gebruikt wordt, kan – in omgekeerde volgorde – ook worden toegepast voor onderzoek naar de structuur van bestaande typologieën.

Empirische typologieconstructie

Met name bij kwalitatieve surveys ligt het voor de hand om typologieconstructie als doel van onderzoek te stellen; het gaat daar immers om onderzoek naar diversiteit in een verzameling eenheden. En diversiteit is precies wat in een typologie wordt gedocumenteerd. Typologieconstructie is een logische stap na de opbouw van de datamatrix via het codeerproces, dat in de kwalitatieve methodologieboeken zoveel meer aandacht krijgt dan de stappen erna. Daarbij is wel van belang dat in de analyse de diversiteit per (sub)dimensie wordt samengevat in een beperkt aantal categorieën en ook het aantal dimensionele 'lagen' beperkt wordt – voor de overzichtelijkheid.

De gecodeerde datamatrix, of beter gezegd: de codematrix, bestaat uit rijen en kolommen. Elke rij bevat de codes die aan een specifieke eenheid zijn toegekend, elke kolom bevat de codes op een specifieke dimensie. Elke cel bevat een kenmerk (code) van een eenheid op de betreffende dimensie. De objecten, hun dimensies en kenmerken kunnen ook worden weergegeven in een netwerkdiagram, maar dat is voor een gevallenvergelijkende analyse niet praktisch.

Tabel 1: Voorbeeld van een kwalitatief gecodeerde datamatrix

Onderwerp	Maatschappelijke positie				Benzogebbruik			
	Dimensies	M1 Sekse	M2 Leeftijd in jaren	B1 Eerste middel	B2 Tweede middel	B3 Eigen bena- ming medicijn	B4 Fre- quentie	B4.1 Fre- quentie variatie
Eenheid A [Kees H.]	man	60	Diaze- pam	geen	sufferd- jes	1-7x per week	varieert	gevoel, psychisch
Eenheid B [Ria P.]	vrouw	56	Halcion	geen	geen	dagelijks	vast	n.v.t.
Eenheid C enz.								

De empirische typologieconstructie is een gevalsgesichte vorm van multidimensionale analyse. Terwijl bij de dimensiegerichte analyse dimensies en/of categorieën worden samengevat onder een abstract kernbegrip, worden bij de typologieconstructie gevallen gegroepeerd in een aantal categorieën (typen). Beide analysevormen kunnen tot hetzelfde resultaat leiden, namelijk als het kernbegrip de dimensie aanduidt waarvan de waarden typen zijn. Bijvoorbeeld in het benzo-onderzoek: de dimensie 'benzobondenheid' met drie waarden: gewoonte, verantwoordelijkheid en preoccupatie. Dan is de typologie de hoofddimensie. De systematiek van GT is op zichzelf echter niet gericht op groeperen maar op abstraheren.

Pragmatisch gesproken is het proces van typologieconstructie overzichtelijk in drie stappen weer te geven (naar Kluge, 2000):

1. het selecteren van relevante dimensies en categorieën;
2. het analyseren en interpreteren van empirische categoriecombinaties (ook wel configuraties genoemd);
3. het selecteren en benoemen van een dekkende set van combinaties.

De selectie van (mogelijk) relevante dimensies kan voorafgaand aan de dataverzameling al plaatsvinden op basis van ervaringskennis, praktijkkennis en/of wetenschappelijke theorie (bij een gestructureerd toetsend of confirmatief onderzoek), maar ook gaandeweg ontwikkeld worden (bij een exploratief onderzoek).

Voor de weergave en analyse van combinaties van kenmerken kan gebruik worden gemaakt van de combinatie- of configuratiematrix. Dat is een variant van de zogenoemde 'truth table' (Becker, 1998: 177). In de combinatiematrix staat in

elke kolom een geselecteerde dimensie en in elke rij een combinatie. Voor elke logisch mogelijke combinatie is er een rij. In de kolom na de laatste dimensie wordt voor elke rij het aantal eenheden (gevallen) geturfd dat deze combinatie van kenmerken heeft.

Tabel 2 geeft een voorbeeld uit het benzo-onderzoek. In deze tabel zijn alle logisch mogelijke combinaties van kenmerken op vier dimensies opgenomen: de cyclus van het gebruikspatroon (dag of week), de timing (vast/variabel), de dosering (vast/variabel) en de frequenties waarmee iemand overdag denkt aan de medicatie (nooit/soms/dagelijks). In totaal zijn dit $2 \times 2 \times 2 \times 3 = 24$ logisch mogelijke combinaties (typen).

In de kolom onder N staat het aantal gevallen waarin elke combinatie voorkomt in de steekproef van 25 gevallen. Op de eerste plaats blijkt dat van 3 gevallen niet alle kenmerken bekend zijn. Verder blijken 9 van de 24 combinaties feitelijk voor te komen. Formeel zijn er dus negen typen in de steekproef. Drie ervan werden benoemd (gepreoccupeerd, gewoonte, verantwoordelijk); deze drie typen omvatten 17 leden van de steekproef.

In de traditie van de '*property space analysis*' (Becker, 1998: 172-183) zou de reductie van 25 logische combinaties of typen naar 9 feitelijk voorkomende typen, een 'empirische reductie' worden genoemd. De daarop volgende reductie van 9 voorkomende typen naar 3 benoemde typen is een vorm van pragmatische reductie, die nader moet worden gelegitimeerd (Elman, 2005: 305-307).

Voor het onderzoek naar de logica van een bestaande typologie is de combinatie-matrix geschikt als middel voor het 'uitvouwen' van de typologie (ook wel 'substructie' genoemd (Becker, 1998: 181)). Op basis van een inhoudsanalyse van de gepresenteerde typen wordt vastgesteld welke dimensies in de typologie zijn opgenomen met welke kenmerken. Na het uitvouwen wordt zichtbaar welke logische reducties hebben plaatsgevonden bij de totstandkoming van de typologie.

De theorie in de typologie

Een typologie is aantrekkelijk door de eenvoud en overzichtelijkheid in de weergave van onderzoeksresultaten. Maar is het nu ook een theorie? Op zichzelf natuurlijk niet; de empirische typologie is een samenvatting van diversiteit binnen een steekproef.

Elman (2005: 297) onderscheidt drie mogelijke kennisdoelen van typologieën:

- beschrijving: de typologie definieert samengestelde begrippen (typen) voor de beschrijvende karakterisering van gevallen;
- classificatie: toewijzing van gevallen aan typen;
- verklaring: de typologie voorspelt uitkomsten op basis van combinaties van waarden op theoretische dimensies. In dit geval is de typologie een theorie (van die uitkomsten).

Tabel 2: Voorbeeld van een combinatiematrix

Cyclus	Timing	Dosis	Reflectie	N	Type
D dag W week	+ vast - varieert	+ vast - varieert	0 niet + soms ++ dagelijks		
D	-	-	++	4	gepreoccupeerd
D	-	-	+	1	
D	-	-	0	-	
D	-	+	++	1	
D	-	+	+	1	
D	-	+	0	-	
D	+	+	++	-	
D	+	+	+	-	
D	+	+	0	8	gewoonte
D	+	-	++	-	
D	+	-	+	-	
D	+	-	onbekend	1	
W	+	+	++	-	
W	+	+	+	5	verantwoordelijk
W	+	+	0	-	
W	+	-	++	-	
W	+	-	+	-	
W	+	-	0	-	
W	-	+	++	-	
W	-	+	+	2	
W	-	+	0	-	
W	onbekend	onbekend	onbekend	1	
Onbekend	onbekend	+	onbekend	1	
Totaal				25	
Dekkingsgraad $(4+8+5=17) / 25 = 68\%$					

De labels waarmee de onderzoeker de combinaties van kenmerken karakteriseert als typen, en dus interpreteert wat Elman onder beschrijving plaatst, impliceert ook al theorie.

Op zijn minst beschrijvende theorie zou ik zeggen. En die staat niet los van eventuele verklarende pretenties, integendeel. Het is altijd 'beschrijving' met een idee over en pretentie van (theoretische en/of praktische) relevantie en dus ook met impliciete verklarende theorie.

Die theoretische implicaties moeten worden beargumenteerd op basis van bestaande theorieën en eventuele aanvullende data. Daarmee kan dan ook iets worden gezegd (hypothetisch) over de mogelijke geldigheid buiten deze steek-

proef. Doty en Glick (1994) geven een uitvoerige en diepgaande beschouwing over de theoretische veronderstellingen die in typologieën worden gemaakt en die dus geëxpliciteerd en verantwoord moeten worden. Een typologie impliceert op de eerste plaats theorie op het niveau van de relaties tussen de typen: wat onderscheidt hen en waar vormen ze samen precies een typologie van? Bijvoorbeeld, voor ik aan dit essay begon, zag ik de benzotypologie als een typologie van benzogebruikspatronen; nu zou ik zeggen dat het eigenlijk gaat om een typologie van benzogebondenheid. Er worden drie rationales onderscheiden. Elk type heeft zijn eigen vorm of oorzaak (?) van gebondenheid. Elk type impliceert theorie over de interne samenhang tussen het benzogebruik en leefpatroon: gewoonte, verantwoordelijkheidsbetrachting, innerlijk conflict.

Ook impliceert een typologie een theorie over de relatie met iets daarbuiten wat als 'gevolg' of 'uitkomst' van belang geacht wordt en die aan de typologie zijn praktische relevantie verleent. Bij de benzotypologie ligt de relevantie in de gedachte dat het voor de bestrijding van overconsumptie van benzo's uitmaakt welk type gebondenheid in het geding is. Een stelling zou kunnen zijn dat gewoontegebruikers zonder al te veel moeite te motiveren zouden zijn voor een proef met afbouw van de medicatie, terwijl voor de gepreoccupeerde gebruikers eerder een gedragstherapeutische benadering aangewezen lijkt om te onderzoeken welke problematiek in die preoccupatie tot uitdrukking komt. Al deze theoretische gedachten zouden in een verzadigde wetenschappelijke rapportage moeten worden uitgewerkt in een toetsbare vorm.

De typologie van Merton is later herhaaldelijk voorwerp geweest van kritisch gelidigheidsonderzoek, dat zich toespitst op de dimensionaliteit van het *local-cosmopolitan*-concept, met de vraag of 'local' en 'cosmopolitan' twee (elkaar uitsluitende) waarden op één dimensie zijn. Grimes en Berger schreven in 1970: 'in its present state of development the cosmopolitan-local construct is merely an appealing label reified by researchers'. 25 jaar later schijnt het nog niet veel beter te zijn geweest. Doty en Glick schreven in 1994:

'(...) complex processes are summarized simply as the internal consistency or "fit" among the important contextual, structural, or strategic factors. This overemphasis on describing the typology and underemphasis on developing the underlying theory have opened the typological literature to criticism.'
(Doty & Glick, 1994: 231)

Anderzijds is bij praktijkgericht onderzoek – waar de opdrachtgever boven op en soms letterlijk midden in het onderzoek zit – misschien de retorische kwaliteit van de labels minstens zo belangrijk als de theoretische en empirische onderbouwing. Maar de wetenschappelijke kwaliteit blijft dan wel onbepaald.

Samenvatting en conclusie

De ontdekking van een typologie met twee, drie of meer typen kan een euforisch hoogtepunt vormen in het professionele leven van de onderzoeker. Maar dat

betekent nog niet dat het ook een wetenschappelijk relevante gebeurtenis is. Zonder nadere onderbouwing is een typologie – Grimes en Berger parafraserend – niet meer dan een set verleidelijke labels die door onderzoekers tot werkelijkheid gebombardeerd zijn. Daarmee kan wellicht een opdrachtgever worden gearmeerd, zeker als de gekozen labels en gedemonstreerde voorbeelden aansluiten bij diens ervaringskennis. Voor een wetenschappelijk forum echter is theoretische en empirische verantwoording nodig.

Een wetenschappelijke onderbouwing van een typologie vraagt op de eerste plaats om een transparante weergave van de dimensionele structuur. Daarvoor is de combinatiematrix het geijkte middel, zowel bij de presentatie van een ideaaltypologie als bij een empirische typologie. Op basis van de combinatiematrix moet en kan dan worden verantwoord welke dimensies daarin zijn opgenomen, en met welke waarden. Vervolgens moet de logische en empirische reductie van het aantal mogelijke combinaties naar de resterende typen worden verantwoord. Daarna volgt de theoretische verantwoording: de naamgeving van de typen, de conceptuele relaties tussen de typen, de relaties tussen context en typen en tot slot de relaties tussen de typen en relevante uitkomsten. Pas als dat allemaal gebeurd is, kan worden gesproken van een wetenschappelijk onderbouwde typologie.

Noten

- 1 Benzodiazepines (benzo's) zijn medicijnen met de werkzame stof benzodiazepine; zij werden en worden (in verschillende sterktes en verpakkingen) door artsen voorgeschreven als slaapmiddel en/of als kalmeringsmiddel.
- 2 Daarnaast houdt Merton in een voetnoot ook een opmerkelijk pleidooi voor gedetailleerde verslaggeving van de manier waarop de kwalitatieve analyse zich *feitelijk* heeft ontwikkeld.

Literatuur

- Becker, H. (1998). *Tricks of the trade. How to think about your research while you're doing it.* Chicago: University of Chicago Press.
- Boeije, H.R. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen.* Amsterdam: Boom.
- Dey, I. (2004). Grounded Theory. In C. Seale, G. Gobo, J.F. Gubrium & D. Silverman (Eds.), *Qualitative research practice* (pp. 80-93). London: Sage.
- Doty, D.H. & Glick, W.H. (1994). Typologies as a unique form of theory building: Toward improved understanding and modeling. *The Academy of Management Review*, 19(2), 230-251.
- Elman, C. (2005). Explanatory typologies in qualitative studies of international politics. *International Organisation*, 59, 293-326.
- Grimes, A.J. & Berger, P.K. (1970). Cosmopolitan-local: Evaluation of the construct. *Administrative Science Quarterly*, 15, 407-416.
- Kelle, U. & Kluge, S. (2010). *Vom Einzelfall zum Typus. Fallvergleich und Fallkontrastierung in der qualitativen Sozialforschung.* Wiesbaden: VS Verlag.
- Kluge, S. (1999). *Empirisch begründete Typenbildung. Zur Konstruktion von Typen und Typologien in der qualitativen Sozialforschung.* Opladen: Leske + Budrich.

- Kluge, S. (2000). Empirically grounded construction of types and typologies in qualitative social research. *FQS*, 1(1), Art. 14.
- Kübler-Ross, E. (2006). *Lessen voor levenden; gesprekken met stervenden*. Amsterdam: Ambo (oorspronkelijk 1969).
- Merton, R.K. ([1949] 1964). *Social theory and social structure*. London: The Free Press of Glencoe.
- Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.
- Reichert, J. (2003). *Die Abduktion in der qualitativen Sozialforschung*. Opladen: Leke + Budrich.
- Riley, M.W. (1963). *Sociological research* (Vol. I. A case approach). New York: Harcourt, Brace & World.
- Stoele, M.T.M., Lujendijk, H.J., Tiemijer, H., Heeringa, H. & Jansen, H.A.M. (2004). *Langdurig gebruik van slaap- en kalmeringsmiddelen door ouderen. Een kwantitatieve longitudinale analyse en een kwalitatieve survey onder gebruikers en voorschrijvende artsen in Rotterdam* (Vol. 32). Rotterdam: IVO.